

DİLÇİLİK

UOT 811.133.1.

Vəfa Seyid
Azərbaycan Dillər Universiteti
vafaseidova@mail.ru

FRANSIZ DİLİNDƏ ONOMASTİK VAHİDLƏRİN MEYDANA GƏLMƏSİNİN TARİXİ İNKİŞAF MƏSƏLƏSİNƏ DAİR (YER ADLARI)

Açar sözlər: *Qall-roman dövrü, Kelt elementləri, onomastika, xüsusi ad, sintaksis.*

Key words: *Qallo-roman period, Celtic elements, onomastics, proper name, syntax.*

Ключевые слова: *Галло-романский период, Кельтские элементы, ономастика, собственное имя, синтаксис.*

Dilçilikdə özünəməxsus rola malik olan sahələrdən biri də onomastika sahəsidir.

Onomastik vahidlər bütün dillərin leksik bazasının formalaşması və inkişafı prosesində mühüm əhəmiyyət kəsb edirlər. Lakin, onomastik vahidlər izahlı və ikidilli lüğətlərdə tam olaraq öz əksini tapmamışdır. Eyni zamanda onlar qrammatik cəhətdən lazımi səviyyədə öyrənilməmişdir. Onomastik vahidlər dilin leksik, qrammatik və fonetik materiallarından törədiyinə görə bütün dillərin lüğət tərkibinin ayrılmaz bir bölməsi kimi tədqiq edilməlidir.

Bu baxımdan müasir dünya dilçiliyində ümumilikdə onomastikanın öyrənilməsinə, onun nitq və dildə rolunun tədqiq edilməsinə linqvist alimlər tərəfindən get-gedə daha çox diqqət ayrılmağa başlanmışdır. Bunlara Albert Dauzat, Charles Rostaing, Pierre-Henri Billy, Sébastien Nadiras, Stéphane Gendron, Paul Fabre, P.Cadiot, J.Nef, İ.B.Vorona, Y.V.Qridnev, Y.A.Rılov, O.V.Kisel, A.Qurbanov, A.M.Аббасова və s. kimi tanınmış linqvistlərin tədqiqat işlərini misal olaraq göstərmək olar.

Müasir fransız dilində yeni texnologiyaların yaranması səbəbi ilə (məlumatların toplanması – *data mining*) onomastik vahidlərə artıq yeni tətbiq

sahələrində rast gəlmək olur: marketinq, kommunikasiya, risklərin idarə edilməsi, insan resursları və s.

Fransız dilində də digər dillərdə olduğu kimi onomastik vahidlərin tədqiqi və təhlili ilə dilçiliyin onomastika bölməsi məşğul olur.

Onomastika filologiyanın bir qoludur: xüsusi adların mənasının və mənşəyinin elmi cəhətdən araşdırılması, onların öz əksini tapdığı qədim sənədlərin tədqiqi və zaman keçdikcə onun formalarının tarixi və linqvistik baxımdan transformasiyasının təhlil edilməsindən ibarət olan bir elm sahəsidir. Onomastika elmin aşağıdakı sahələrini özündə cəmləşdirir:

1. Filologiya-qədim sənədlərin araşdırılması;
2. Tarix – adların əmələ gəlməsinin tarixi amilləri;

3. Tarixi linqvistika – işləndikləri areala görə sözlərin dillərə uyğun olaraq transformasiyaya uğraması qaydaları.

[8. <https://fr.wikipedia.org/wiki/Onomastique>]

Onomastikanın tarixi çox qədimlərə söykənir. XVIII əsrdə dilçiliyin Ümumi Qrammatika bölməsi insan və yer adlarını kateqoriyalara bölərək təbiətinə görə müəyyən etməyə çalışmışdı. Sonralar bu tədqiqatları sıxışdıran filoloji yanaşmalar diaxronik tərzdə meydana gəlmiş xüsusi adları azaltmağa yönəldi. Bu yanaşma tarixi linqvistikaya əsaslanaraq həyata keçirilirdi. Lakin onomastika sahəsi ilə məşğul olan alimlər də bu sahədə xüsusi adları tendensiya baxımından müəyyən edən öz nəzəri fikirlərini təqdim edirdilər; bu zaman qarşıya sintaktik baxımdan da çətinliklər çıxırdı.

Müasir dövrümüzə qədər mövcud olan adların mənşəyi çox qədim köklərə söykənir. Yerlər öz adlarını topoqrafiyaya, yerlərin konfigurasiyasına, yaxınlıqdakı ən çox rast gəlinən ağaclara və s. aid xüsusiyyətlərdən də ala bilər. Adı Qallo-Roman dövründən əvvəl olan əksər şəhərlərin və sonradan yaranan bir çox kiçik kəndlərin adları da bu yolla yaranmışdır. Lakin Roma imperiyası dövründə və orta əsrlərin əvvəllərində adlandırılan və ya yaradılan şəhərlər, qəsəbələr və kəndlər, ümumiyyətlə, onların bünövrəsini qoyan adamın və ya ailənin, ya da ərazidə yaşayan əhəlinin adını daşıyırdılar.

Böyük İskəndər İskəndəriyyə şəhərinin əsasını qoyarkən onun xəyal etdiyi qələbə hamıya bəlli idi və *Genèse*-gə (Yaradılış – İncilin I kitabı, IV, 17) -in [4, s.17] Qabillə (Kaın – Adəm və Həvvanın böyük oğlu) əlaqəli bir fəslində bu öz əksini belə tapmışdır: “O, bir şəhər ucaltdı və bu şəhəri oğlunun adı ilə Enok (Hénoch) adlandırdı”.

Bu vaxtlar adların eyni təyinatlarının bir dövrdən və bir ölkədən digərinə fərqli isimlər altında təkrarlanması da diqqət çəkirdi. Məsələn, le gué – bə-rə sözünü nəzərdən keçirək: Qall prototipi Camboritos olan və “-gué tortu” *ayrı bərə* mənasını verən Chambord sözü ingilis dilli Oksford lüğətində (öküz

bərəsi), Frankfurt da alman dilində (Frank bərəsi) və Regniowezdə (Reno bərəsi) kimi birləşmələrdə rast gəlinən Şimali roman formaları *Wez*, *Vez* adlarını müqayisə etmək kifayət edir. Qədim zamanlarda “çayların birləşməsi” mənasını verən *Condé Conflans* və ya *Coblence* kimi də adlandırılırdı.

Antik dövrlərdə yaranan adlar – Antik dövrlərdə mürəkkəb Kelt adları çox tez-tez mənzərələri ifadə edirdilər: *Catumagos*, *Caenin* ibtidai forması, döyüş sahəsini ifadə edirdi; *Avalleur* (*Aube* – dan yeri) alma ağacları olan qala idi; *Dinan* – ilahi dərə; *Lyon* olan – işıqlı dağ (daha sonra *Clermont*, parlaq dağ) mənasını verirdi. Alman dilində *Noyon*, *Nyons*, *Nimègue* şəhər adları sadəcə “la ville nouvelle – yeni şəhər” ifadə edirdi və kelt dilində Orta əsrdə bünövrəsi qoyulmuş çoxsaylı *Villeneuve* adlanan şəhərlərin ekvivalenti idi.

Bu dövrlərdə, yuxarıda göstərdiyimiz kimi, saysız-hesabsız balaca kəndlər, çox tez-tez qəsəbələr ağac adları ilə də adlandırılırdı. Əgər *Fresnay*, *Chesnay* və çoxlu başqa yer adlarının ifadə forması anlaşılan idisə də, cənublulara *Fayet*, *Fau*, *Laffaux* və ya *Lagarigue*, *Jarrige le fau* (fıstıq) və *le garric* (*Cévennes* çırdan palıdı) adları tanış olsa da, *Montier-en-Der* adının son elementi olan *Qall* mənşəli palıd – *dervos* və ya *Sucy*, *Suzy* adlarında qarağat – *le sureau* sözünün olmasını tapmaq üçün dərin və səbr tələb edən tədqiqatlar aparmaq lazım olmuşdu.

İndi isə sənaye sahələrini, dinləri, insanların torpaqdan götürdükləri adların xüsusi ifadə tərzinə nəzər salaq:

Ferrère, *Gascogne* *Herrère* dəmir mədənlərini, *Argentière*, *Largentière* kimi, gümüş mədənlərinə verilən xüsusi addır; latın sözü “aquis”i təmsil edən *Aix*, törəməsi *Evian* kimi mineral suları təcəssüm etdirir; *Bains*, *Boen hamam*, *Bagneux*, *Banyuls*, *Bagnolet* *kiçik hamamların* adlarıdır.

Fabrègue (*Provence*), *Faverge* (*Savoie*), *Farges*, *Forges* *metallurgiya zavodlarını* (latın *fabrika*), *Felines*, *Flines*, *Flins* – *dulusçuluğu* (latın *figulina* – heykəlcik) təmsil edirdi. *Armentières*-də iri mal-qara sürüləri (latın *armenta*), *Asnières*, *Montaignier*-də daha çox eşşəklər saxlanılırdı. *Morsent* və *Mulcent* divarlarla əhatə olunmuş yerlər idi (*muris cinctum*).

Qall-roman ziyarətgahları müxtəlif yer adları ilə əbədləşdirilmişdi. Orta əsrlərdə bir çox bölgələr, burada yerləşən kilsələrin və ya bazilikaların müqəddəslərin adlarını götürmüşdülər, *Beaune* *Qall* tanrısı *Belenos* və çoxsaylı yerlər *Roman* tanrılarını təmsil edirdi: *Losne* *Latonun*, *Ménerbe* *Minervanın*, *Mercoeur* *Mercurinin*, *Port – Vendreda* *Venera* limanı (*portus Veneris*), *Audede* *Fanjeaux* *Yupiter* (*fanum Jovis*) məbədi, Şimalda *Famars* *Mars* məbədi (*fanum Martis*) *Talmas* (*templum Martis*) kimi.

O dövrdə insan adları ilə adlandırılan şəhərlərə çox az-az rast gəlmək olurdu. Ancaq *Sezarın* (*César*) ilk adı *Julius* ilə *Fréjus*-də (*Forum Julii*) və

Lillebonne-da (Juliobona), Augustenin adı ilə dağətəyi Aosta-da, İsveçrə Augsti, İspaniyanın Saragosse bölgəsində (Zaragoza = Sezar Augusta) Aouste, Fransanın Cənubi Oust əyalətində Autun (Augustodunum) adları buna misal ola bilər. Constance Chlore da adını Bazeldən olan Constanse-a və Normandiyadan olan Coutances-ə vermişdi. Konstantin, hazırkı Roussillonun köhnə adı İlliberisi dəyişərək anası Helenanın (bu gün Elne) adı ilə və əlbəttə ki, Konstantinopolu (Constantinople, Konstantin şəhəri, (indiki İstanbul)) da öz adı ilə adlandırmışdı. Bu günədək daha çox anlaşılmaz qalan isə Fontainebleau adıdır ki, insanların ona uzun zamanlardan bəri “fontaine belle eau” – *gözəl su fontanı* mənası verdiyini hesab etdikləri kimi deyil, “fontaine de Bleaut” birləşməsindən əmələ gəlidiyi fərz edilir [1, s.264].

Yer adlarının tarixi və sosial baxımdan daha tez-tez və çox maraqlı tərzdə meydana gəlməsi forması Qallo – roman dövründə üstünlük təşkil edən forma idi. Bu dövrdə Qall meşələrinin təmizlənmə prosesi gedirdi; hər yeni bir kənd yerləşdiyi yerdə böyük bir torpaq sahibinin adını götürmüş və Qall şəkilçi – *acos*-un latın forması – *acus*, ya – *anus* şəkilçisi əlavə edilərək meydana gəlmişdi. Bu adlara ən çox Fransanın cənubunda, İspaniya və İtaliyada rast gəlmək olurdu. Sonluğu, regional fonetika görə, dəyişən bu tip adlar həddən artıq çox idi; məsələn, Albiacus, Albius ailəsinə məxsus sahə, bölgədən asılı olaraq, Albiac, Aubiac, Aubial, Auby, Albieux, Augy, Aujac adlarının yaranmasına səbəb olmuş; latın şəkilçisi artırılaraq isə Aubian yaradılmışdı.

Qallo-roman kəndi *Arbua dö Jubenvilin* adının əmələ gəlməsi haqqında maraqlı fərziyyə mövcud idi və sonralar bu fərziyyə Longnonun tədqiqatları nəticəsində təsdiq edildi:

“Qall dövlətinin müstəqilliyi dövründə kəndçilərin mülkiyyəti hələ də bölünməmişdi və məhz Romanın fəthindən sonra Fransada dənli bitkilərin becərilməsi sürətlənmiş, bu isə kollektiv mülkiyyətin parçalanmasına və fərdi təsərrüfatın təşkil olunmasına gətirib çıxarmışdır” [2, s.860].

Eramızın üçüncü və ya dördüncü əsrində meydana gələn qədim şəhər adlarının bu ərazilərdə yaşayan xalqların adları ilə əvəz edilməsi halları da özünü göstərirdi. Təsadüfi deyil ki, o dövrdə demək olar ki, bütün Qall əhalisinin adları onların yaşayış məskənləri olan şəhərlərə verilmişdi:

Lutetia ərazisində yaşayan xalqların adı olan Parisi (Paris), Reims Remilərin, Soissons Suessionların, Bourges Biturijlərin, Tours Turonların, Angers Andekavilərin adlarını və s. götürdü. Bu faktlar belə qarışıqlıqlarla yanaşı sosial inqilabın da əlamətləri demək idi. Qədim dövrlərdə şəhərlər ərazisindən asılı olmayaraq başqa ölkələrdə də adlarını qoruyub saxlayan xalqlardan və millətlərdən ibarət idi, bu hallara miqrantlar çoxluq təşkil edən Qalda və Yunanıstanda daha tez-tez rast gəlmək olurdu. Bundan sonra in-

sanlar getdikcə daha çox torpağa bağlı olur və son nöqtəsi feodallıq olacaq təkamül baş verir; populyasiyalar yox olur, yeni vilayətlər meydana gəlir; torpaq insanlar üzərində hökmranlıq etməyə başlayır.

Adların dəyişməsi bütöv bir inqilabın baş verəcəyi amillərdən biri olur.[7.<http://journals.openedition.org/praxematique/1383>].

Mövcud yer adlarının ibtidai formalaşmasında Fransada bir-birlərini əvəz edən fərqli dillərin payı nədən ibarətdir? Tədqiqatlar göstərir ki, ən məşhur çay adları Galların hakimiyyətindən əvvəl meydana gəlmişdir. Ancaq bunu yaşayış yerlərinin adlarına şamil etmək olmaz, çünki onların əmələ gəlməsi sonrakı dövrlərə təsadüf edir.

Fransada yalnız bir yer adı *pun* mənşəli kimi hesab edilir; bu Roussillon şəhərinin adıdır – əyalətə çevrilməzdən əvvəl bu bölgə şəhər kimi mövcud idi (bu gün. Castel-Roussillon) – bu adın kökü *rus* ünsürünə *Rusadır*, *Rusgunia*, *Rusuccurum* kimi Afrikada *pun* tayfalarının adlarında rast gəlmək olur, ərəb dilində isə bu ünsürün ekvivalenti *ras*, yəni *cap* – *burun* (coğr.) deməkdir. Lakin Roussillon Barkanın əsasını qoyduğu qədim Barchino Barselonanın da oxşar bir forması ola bilər.

Fransada Aralıq dənizi sahillərindəki yalnız dörd bölgə yunan adlarını saxlamışdır: Nice (Nicaea, yəni Qalib şəhər), Antibes (Antipolis, əks tərəfdəki şəhər), Monako (Heracles Monoikos-a həsr olunmuşdur) və köhnə adının yalnız ilk elementini saxlayan Agde (Agathê tuchê, xoşbəxtlik).

İberiya mənşəli adlar çox zaman dərin təhlillər aparmağa vadar edir. Bu adların tədqiqi zamanı, əksinə, Liquriya mənşəyinə nisbətə daha dəqiq nəticələr əldə etmək olur. Cənub-qərbdə – *ascus*, – *oscus*, – *uscus* şəkilçiləri ilə bitən çoxsaylı adları (məsələn, Manosque, Vénasque və s.) elə bu mənşəyə aid etmək olar. Şimalda Haute-Marne sərhədlərinə qədər, qərbdən Rouerq və Lanqedoka qədər bu sonluğun daha az və ya daha çox deformasiyaya uğrayaraq yayılması, heç olmasa qismən də olsa, Ligurianların Keltlərdən əvvəl geniş miqyasda səpələnərək bütöv Qall ərazisinin böyük bir hissəsində məskunlaşmaları fərziyyəsini təsdiqləyir.

Qall dilinin inkişafı ilə daha çox diqqət cəlb edən bir sahəyə giriş edilmişdir. Bu dil, inkişafı boyunca, şəhər və kənd adları arasında nümunələrini gördüyümüz bir çox mürəkkəb sözlər və daha çox şəkilçilər, şimalda Argen-teuil, Verneuil və s. adlarda istifadə olunan – *acos*, sonra cənubda Marvejols, Verneugeol və s. kimi adlarda – *oialos* şəkilçisini yaratdı.

Adların əmələ gəlmə prosesinin belə müxtəlif təbiəti onların tarixini təhlil etməyə maraq doğurur. – *Acos* şəkilçisi ilə əmələ gələn birləşmələrə, cənub-şərq istisna olmaqla, qədim Qall boyunca həddindən artıq çox rast gəlmək olur, lakin belə birləşmələr cənubi Lanqedok və Qaskoniyada azlıq

təşkil edir; Qall leksik vahidi – *duros* (qala) ilə birləşən sözlər nə Qaron çayı hövzəsində, nə Lanqedokun cənubunda, nə Ron və Alp dağları arasında, nə də Reynin şərqində mövcuddur; – *oialos* şəkilçisi ilə əmələ gələn adlar isə Frans-Komte, Burqundiya və Lotaringiyada daha məhdud saydadır.

Bu qiymətli və tarixçilərin fərziyyələrini təsdiqləyən göstəricilər Kelt kolonizasiyasının, əsasən, Gallın şimalına, mərkəzinə və qərbinə təsir etdiyini göstərir; lakin cənub-qərbə və xüsusilə də, cənub-şərqə az təsiri olmuşdur, ya da bu yerlər heç bir təsirə məruz qalmamışlar.

Fransadakı yer adlarının əksəriyyəti, Kelt elementlərinin bolluğuna baxmayaraq, latın və ya Roma mənşəlidir. Bundan əlavə, dilçilik qall dilinin latın dili ilə qohumluğunu və iki dilin ünsürlərinin qarşılıqlı nüfuz etməsinin bu yerlərin toponimikasına yaxın olduğunu təsdiqləyir. O dövrlərdə Qall şəkilçilərinin latın sahibkarların adına əlavə olunmasına tez-tez rast gəlmək olurdu. Sahibkar Augustun adı və qall sözü “oppidumun” birləşməsindən əmələ gələn Augustodunum (Autun) Qallar diyarında Romanın ilk və ən etibarlı müttəfiqləri olan Eduanlar ilə birləşmənin simvoludur.

Tarix boyu yer adları əvvəlcə fonetik qanunlara – tələffüzün normal inkişafına görə, xüsusən Şimalda, əhəmiyyətli dərəcədə reduksiya və transformasiyalara səbəb olan dərin dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Ayrı-ayrı sözləri izah etməyə və öz köklərindən “qoparmağa” çalışan məlum etimologiya bu aydın olmayan bir meyl səbəbindən onları dəfələrlə gülməli şəkildə təhrif etmişdir:

L'Homme (İnsan) və ya *l'Homme-Mort* (Ölmüş insan) əvvəlcə *un orme* (qarağat) və *le fou* (dəli) isə *un fau* (fıstıq) mənasını verirdi. La Délivrande bir vaxtlar *ivrande* – iki şəhər arasındakı sərhədləri təyin edən bir Kelt sözü idi; sonralar metamorfozaya uğrayaraq *la dévotion à la Vierge* (Müqəddəs Məryəmə sədaqət, “xilaskar”) mənasını verməyə başladı. *Longjumeau* sözü-nün *əkizlər* sözü ilə heç bir əlaqəsi yoxdur: o XIII əsrdə *Nogemellum* “kiçik Nojant” kimi işlədilirdi, lakin başa düşülməsi çətinlik yaratdığına görə çox tezliklə dildə işlənməsini itirdi. Bəzən sözlər pis qaynaqlar səbəbi ilə uğursuz yaranırdı: Nansouty əvvəlcə Nant (yarğan)-sous-Thil və ya Vauvenargues, Vallis Veranica (Veros vadisi) kimi işlənirdi.

Ən maraqlı hallardan biri isə bir vaxtlar Quicherat tərəfindən nəzərə çatdırılmışdı: Le Mans əvvəllər Senomannis (ablative – latınca hallanma hadisəsi, bir ismin başlanğıc nöqtəsi və ya hərəkət üçün bir vasitə kimi xidmət etdiyini göstərir) şəhərdə yaşayan əhalinin adı ilə Selmans adlanırdı. Selmansın ilk hecası sifət göstəricisi kimi götürülmüşdü: “ce (bu) Mans” demək üçün heç bir səbəb olmadığından, onu “le Mans” ilə əvəz etdilər.

Nəhayət, aparılan tədqiqatlar bir çox bölgə və ya ərazilərin öz adlarını topoqrafik xüsusiyyətlərinə, vadiyə, meşəyə, çaya və s. “borclu olduğunu” göstərir. Dildən itən çox sözlər burada kristallaşaraq möhkəmlənmişdir: *serre* – caynaq, uzun dişli bir zirvəsi olan dağ (bax: ispan dilində *sierra* – mişar); *touron* – nuqa – kiçik dağ zirvəsi; *puy*, *puig* – təpə; *chau* və onun variantları, *chaume* (*Midi calm*, *cam*), hündür çılpay yayla (qall növü *calmis* və *non calm*); *adret* – cənub tərəfə baxan dağ yamacı (*Dauphiné*: sağa); başqa bir Qall sözü *combe* – yargan, *dépression* – depressiya, *cuvette* – hövzə; *ouche* – həyətəyən sahə, bağ; *cheire* – şaxtada kömür qatları, lava axını (*Auvergne*); *artigue* – ekobuaj ilə təmizlənmiş ərazi (cənub-qərb; güman ki, İber sözü); *sagne* – bataqlıqlı çəmən; *nat* – vadi, sonra *sel* (*Jura*, *Savoie*: Qall sözü); *grau* – gölməçəyə aparən kanal (*Languedoc*; *Latınca*, *gradus*); *voivre* (*vaivre*, *Woëvre*) – əvvəl bataqlıq olan əkilməmiş torpaq sahəsi (Qall sözü) [1, s. 264].

Adların əmələgəlmə tarixinin çox qədim dövrlərə söykənməsi onların mənşəyini nəzərdən keçirməyə böyük maraq doğurur:

Aber. – Bu söz qədim Breton dilində kiçik bir çayın böyük çaya tökülməsi mənasını verir: bir neçə su qovşağının və Böyük Britaniyada tikilən bir neçə şəhərin adının mənşəyi belə yaranmışdır. Buna misal olaraq, *Den* və ya *Dée* çayının mənşəbində yerləşən *Aberdin*, *Er* çayının mənşəbində yerləşən *Aberniti*; *Yswithin* çayının mənşəbində yerləşən *Aberiswil* şəhərlərini göstərmək olar.

Acra. – Bu söz, yunan dilində yüksək, uca, qürurlu deməkdir. Buna görə də bütün yüksəkliklərdə yerləşən şəhərlərin adları belə yaranmışdır və tarix boyunca on üç belə şəhər adına rast gəlmək olur. Məsələn, *Akropolis*, *Akrokorint* və s.

Alkazar. *ərəb dilində*, qala və ya saray mənasını verir, İspaniya və Şimali Afrikanın bir neçə şəhərində yayılmışdır; lakin du adları ayırmaq üçün onlara bir ləqəb əlavə edilmişdir.

Alp və ya *Alb*, Kelt dilində yüksək dağ mənasını verir: bu səbəbdən *Alba* adı Avropada dağlarda yerləşən bir neçə şəhərə verilmişdir.

Am, Almanların *Frankfurt-am-Main* kimi coğrafiyasında istifadə etdikləri *üstündə*, *yanında* mənasını verən *Am-Denin* qısaldılmış hissəsidir (*Frankfurt-am-Main*, yəni *Mayn* çayının üstündə *Frankfurt* şəhəri).

Bec, *Norman* və *Anqlo* – *Sakson dilində* kiçik bir axın, çay mənasını verir və *Caudebec* (*Kodebek*) kimi birləşdikləri yerlərin bir çay üzərində yerləşdiyini bildirir; eyni zamanda *Bec-Dambez*, *Bec-d'Allier*, *Bec-du-Cher* kimi çay mənşəli mənasını da verir.

Bi, *Boeuf* və ya *Beuf*, *Bu*, bir neçə coğrafi adın tərkibinə daxil olan sözlərdir; bunlar *Marboeuf*, *Quilleboeuf*, *Triqueboeuf*, *Kerkebu* kimi kəndləri nəzərdə tutur.

Bona, qədim coğrafiyada bir çox adın tərkibinə daxil olan bir sözdür. Latınca *bona* ilə bitən yerlər, Juliobona, Lillebonne (Lissabon) kimi təpələrdə və ya dünlərdə (qum təpələri) yerləşmişdir.

Bouche, *Bouche-d'Egre*, *Bouche-Mayenne* kimi mənəb mənəsini verən bir sözdür.

Brica, *Briga*, *Briva*, Kelt dilində *Briva* *Isarae*, *Pontoise*, *Sammario* *Briva*, *Amiens* kimi körpü mənəsini verən sözlərdir.

Cande, *Coblents*, *Condé*, *Confluent*, bir çayın mənəbini ifadə edən sözlərdir; Vyana mənəbindəki *Kande* kimi; Moselle mənəbindəki *Koblent*; Aisne və Scheldt-in mənəbindəki *Konde*; Marn və Senanın mənəbindəki *Konflan* kimi. [3. <http://www.cosmovisions.com/monuNomsGeographiques.htm>].

Cariath və ya *Kiryat*, Fələstində çoxlu miqdarda şəhər adlarının əvvəlinə əlavə edilmiş bir ünsürdür və mənası *şəhər* deməkdir.

Capi, *kapi*, darvaza və ya boğaz mənəsini verir, bu söz sərhəd zonasında və dərədə yerləşən coğrafi adların ya əvvəlinə, ya da sonuna əlavə edilir.

Castel, *de Castellum* “qala” deməkdir, çoxlu sayda qalalara məxsus yer adlarına verilir.

Cot, *kot* Hind dilində “qala” mənəsini verir, bu adı daşıyan bütün yerlərin qalalarla möhkəmləndirilməsini ifadə edir.

Contra, Antonin marşrutunda şəhərin adı ilə birlikdə məsafələri göstərmək üçün istifadə olunan sözdür, gedilən yolun birbaşa bu yerdən keçmədiyini, yaxınlığından və qarşı istiqamətdən keçdiyini göstərir.

Crenae, çeşmə mənəsini verən yunan sözüdür; beləliklə, bu adı daşıyan bütün yerlərdə bəzi su mənbələri və fəvvarələrin olduğunu göstərir.

Dam, fransız dilində, *domnus* və ya *dominus* ilə eyni mənəni verir; o, bir neçə coğrafi adın tərkibinə daxil olur və adətən, *Dam-Martin* (*Dammartin*), *Dam-Pierre*, *Dam-Rémi* kimi hər hansı bir müqəddəs ad ilə birləşir. Qədim zamanlarda cənab Martin, cənab müqəddəs Pierre, cənab müqəddəs Remi deyərək müraciət edirdilər.

Dam, hollandca dənizlərin, çayların və ya kanalların sularını saxlayan torpaq bənd deməkdir: bu söz həmişə bu yerlərdə bir bənd olduğu mənəsini verir; ancaq, adətən, bura tökülən çayın və ya onu tikən adamın adı ona əlavə edilir, məsələn, *Rotterdam*, *Amsterdam*, *Monikendam* və s.

Demir-Capi, türk dilində *dəmir qapı*, Fransız dilində isə *défilé* – dar keçid mənəsini verən bir sözdür. Bu adla olan bütün yerlərin çox çətin keçidlər olduğunu bildirir.

Diospolis, Yupiterə həsr olunmuş bir şəhər mənəsini verən iki yunan sözünün birləşməsidir: keçmiş zamanlarda belə adlar çoxluq təşkil edirdi.

Latınca *Dunum*, ingiliscə *Dun*, *Down*, flamand dilində *Duynen*, sakson dilində *Dunen* və ya *Dinen* kimi verilən bu söz, dağlıq ölkələr *Laodunum*, *Laon*; Şotlandiyada *Dunkel*, *Dover* yaxınlığında *Down-les-Dunes*, *Duyrikerke* (*Dunquerque*) və *Dunland* kimi hündürlükdə yerləşən yer mənası bildirir. *Dunum*, *yüksəklik* sözündən, *donjon*, *dunette* (*yut*) kimi, gəminin arxasındakı ən yüksək yer sözü əmələ gəlmişdir.

Dunum, bir sıra coğrafi adlara qoşulmuş bir sözdür. O, ehtimallara görə, qala mənasını verən alman *Thurn* sözündən və ya su demək olan *Breton* sözündən əmələ gələ bilər. Beləliklə, su kənarında yerləşən yer adlarının tərkibinə iki heca daxil olur. Bu adın *Breton* dilindəki qapı, giriş, keçid mənasını verən *dor* sözündən əmələ gəldiyin fərz edənlər var; və bu mənada tez-tez *Bragodunum*, *Biberac*, *Serviodunum* *Straubing* kimi bəzi yer adlarının tərkibində istifadə olunur.

Durum, *Gall* dilində *çay* deməkdir və bölgənin yerləşdiyi ərazini göstərir.

Emporium, latın dilində həmişə bazarın yerləşdiyi ərazini göstərirdi. Bu ad sonradan bütün dayanacaq məntəqələrinə və ticarət yerlərinə verildi.

Feld, alman dilində düzənlik, tarla deməkdir. Almaniyada *Bilefeld*, *Birchenfeld*, *Eichsfeld*, *Feldkirch* kimi bir neçə yer adının tərkibində istifadə olunur.

Fels, alman dilində *qaya* deməkdir. *Veisbenfels*, *Roche-Blanche*, *Hartenfels* və s. kimi, bir neçə coğrafi adın tərkibində işlədilir.

Fines – Qalliyada, İtaliyada, Makedoniyada və İlliriyada bir neçə şəhərin adıdır; onlar müxtəlif xalqların yaşadığı, sütunlar və daşlarla möhkəmləndirilmiş sərhəd zonalarında yerləşdiklərinə görə *fines*, *fins* (*son*, *uc*) adlandırılmışlar. Fransada hələ də bu adı daşıyan yerlər iyeparxiya daxilindədir və görünür ki, Qalların xristianlığın qurulmasındakı kilsə idarəçiliyi sivil idarəçiliklə eyni dərəcədə tənzimlənirdi.

İngilis dilində *Fleat*, almanca və flamand dillərində *Fleet*, fransız dilində *Fleur*, latınca *fluctus* və *flot* sözlərindən törəmişlər və bu sözlərlə bitən adların hamısının dənizin yaxınlığında yerləşdiyini və dalgaların onları döyəcəliyini bildirir. Belə vahidlərə misal olaraq İngiltərədə *Harfleur*, *Wainfleet*, Hollandiyada *Bierwliet* kimi adları göstərmək olar.

Alman dilində *Fleck* – kənd deməkdir və bir çox coğrafi adın tərkib hissəsidir.

Gau və ya *Gou*, alman dilində fransızca *kanton* və latınca *pagus* sözünün qarşılığı olan bir sözdür; bu ad Almaniyada ərazi bölgəsini təyin etmək üçün istifadə olunurdu. Qaular *Gaugraf* adlanan bir qraf tərəfindən idarə edilirdi. Beləliklə, *Thurgau* sözündən törəmiş *Thurgovie*, *Thur* kantonu mənasını ifadə edirdi. Qədim almanlar, ümumi olaraq, vadilərdə yerləşən və *Bris-*

gau, Glasgow, Ortenaw, Nordgau, Sundgau və s. kimi çay və ya arxlarla suvarılan *gau* və ya *gou* kantonlarını bu toponimlərlə adlandırmışlar.

Heim Tacitusa görə Mannheim, Mansio hominis; Oppenheim, Mansio aperta; Drusenheim, Mansio Drusi; Bohem, Mansio Boiorum kimi Mansio (mansion – malikanə) mənasını verən və Rheyn vilayətində yayılmış bir addır.

How və ya *Hough* qədim sakson dilində alçaq və çöğkək bir yer mənası verirdi.

Kand, *Cand* və ya *Kond* fars dilində qala deməkdir və bu söz Hindistan və Orta Asiyada Səmərqənd, Yanikənd, Qəndəhar (Əfqanıstan) kimi, bir neçə şəhərin adına əlavə edilmişdir.

Lanum, bir çox coğrafi sözlərin sonuna əlavə edilir və yerin düzənlik ərazidə yerləşməsinə ifadə edir.

Loue və ya *Loe*, köhnə sakson dilində kurqan, təpə deməkdir; beləliklə, Hondeloë adı Colline de Chien (İt təpəsi) mənasını verir.

Xüsusi adların meydana gəlməsini tarixi nöqteyi-nəzərdən araşdırarkən belə bir nəticəyə gəlmək olur ki, onların mənşəyi çox qədim zamanlara aparıb çıxarır və hər bir adın etimologiyasının təhlil edilməsi həmişə uzun və çətin bir tədqiqat tələb etmişdir. Bu zaman dilçi alimlər linqvistikaya əsaslanaraq, xüsusi adları təbiətinə görə tədqiq etməyə çalışmışlar və qarşıya sintaktik baxımdan da çətinliklər çıxmışdır.

Beləliklə, xüsusi adların əmələ gəlmə mənşəyinin öyrənilməsi uzun və bir neçə elm sahəsinin bilməsini tələb edən bir tədqiqat işidir, və bu sahədə aparılan təhlillərin nəticələri gələcək toponimik araşdırmalar üçün faydalı təcrübə ola bilər.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Albert Doza. Les noms de lieux, origine et évolution ; villes et villages, pays, cours, montagnes, lieux dits, -Delagrave, Paris, -1926, -264 p.
2. Auguste Longnon. Les noms de lieu de la France. Origine, signification, transformations, Hachette Livre, BNF, Paris, -1923. – 860 p.
3. Le nom des lieux. Leur origine, leur signification, leurs transformations. <http://www.cosmovisions.com/monuNomsGeographiques.htm>
4. Moïse. Torah (Pentateuque), le livre de la Genèse, XVIe – XIIe siècle av. J.-C., 50 chapitres, iv, p.17.
5. Le Petit Robert par Paul Robert, Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française, 107, avenue Parmentier – 75011, Paris, -1991. – 2173 p.
6. Новый французско-русский словарь/Новое Dictionnaire français-russe, Москва. Русский язык, Медиа, -2006. –1161 стр.
7. <http://journals.openedition.org/praxematique/1383>.
8. <https://fr.wikipedia.org/wiki/Onomastique>.

Vafa Seyid

Summary

On the history of the formation and development of onomastic units in the French language (toponymy)

This article is based on the study of the origin of proper names in French. Mainly the analysis of the etymology of toponyms, the historical and linguistic transformation of their forms.

Special emphasis is placed on the issue of the susceptibility of geographical names to profound changes in accordance with phonetic laws, which lead to a significant reduction, transformation in connection with the development of the norms of articulation.

It is noted that the popular etymology, which tries to explain individual words and associate them with known roots, has repeatedly distorted them in an amusing way due to the ambiguity of the historical trend.

The article concludes that linguists who tried to study proper names, based solely on linguistic factors proper, faced certain difficulties.

Вафа Сейид

Резюме

Об истории формирования и развития ономастических единиц во французском языке (топонимика)

Настоящая статья посвящена изучению происхождения собственных имён во французском языке. Главным образом речь идёт об анализе этимологии топонимов, историко-лингвистической трансформации их форм с течением времени.

Особый акцент сделан на вопросе о подверженности географических названий, глубоким изменениям согласно фонетическим законам, которые приводят к значительному сокращению, трансформации в связи с развитием норм артикуляции.

Отмечается, что популярная этимология, которая пытается объяснить отдельные слова и связать их с известными корнями, неоднократно искажала их забавным образом из-за неоднозначности исторической тенденции.

В статье делается вывод о том, что лингвисты которые пытались изучить имена собственные, основываясь исключительно на собственно лингвистических факторов, сталкивались с определёнными трудностями.

Rəyçi: prof. Ç.Babaxanova

Redaksiyaya daxil olub: 11.01.2021